

Leszka Mirosław Jerzy, rec. książki: Christo Trendafilov, *Mladostta na car Simeon*, PAM Păblišing Kămpanii OOD, Sofija 2010, ss. 126, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2010, t. 17, s. 197–201.

<https://doi.org/10.14746/bp.2011.18.20>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54676>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

Stwierdzenie, że – „po pogromie wojsk bułgarskich 1014 r. na zdobytych ziemiach macedońskich i północno-wschodniej Bułgarii [Bazyli II] ustanowił administrację bizantyńską (s. 198) – stwarza wrażenie, iż bitwa pod Bieleśicą zakończyła zmagania bizantyńsko-bułgarskie. Faktem jest, że większość wzmiankowanych terytoriów znalazła się już wtedy pod panowaniem bizantyńskim, ale opór bułgarski trwał jeszcze do 1018 czy nawet 1019 r.¹⁸

Powtórzmy raz jeszcze. Przedstawione powyżej uwagi mają głównie charakter uzupełnień i w żadnej mierze nie wpływają na nader wysoką ocenę tak tekstów, mających wprowadzić czytelnika w tematykę źródeł, samych tłumaczeń, jak i aparatu erudycyjnego (za ten ostatni odpowiedzialni są Małgorzata Skowronek i Georgi Minczew). Zamieszczone w książce źródła związane z uczniami Konstantyna i Metodego, wraz z istniejącymi już tłumaczeniami na język polski tekstów, dotyczących działalności i kultu Braci Sołuńskich, pozwolą polskiemu czytelnikowi na wyrobienie własnych poglądów na miejsce i rolę Apostołów Słowian i ich uczniów w rozwoju kultury słowiańskiej, a szerzej rzecz ujmując kultury europejskiej.

Mirosław J. Leszka, Kiril Marinow

¹⁸ S. Pirivatrić, *Samuilova država. Obim i karakter*, Beograd 1998; P.M. Strässle, *Krieg und Kriegführung in Byzanz. Die Kriege Kaiser Basileios' II. gegen die Bulgarien 976-1019*, Köln-Weimar-Wien 2006.

Christo Trendafilov, *Mladostta na car Simeon*, PAM Păblišing Kămpanii OOD, Sofija 2010, ss. 126.

Symeon, rządzący Bułgarią w latach 893-927, uznawany jest dość powszechnie za najwybitniejszego władcę średniowiecznej Bułgarii. Nie dość, że był on politykiem o szerokich horyzontach, wybitnym wodzem, ale jeszcze do tego sięgającym po pióro intelektualistą. Jako trzeci pod względem starszeństwa syn Borysa, pierwszego chrześcijańskiego władcy Bułgarii, nie mógł zostać następcą ojca. Ten zatroszczył się natomiast o przygotowanie go do innej roli. Zadbął o jego wykształcenie i pchnął w kierunku życia monastycznego. Ważnym etapem w życiu Symeona był blisko dziesięcioletni pobyt w Konstantynopolu, centrum naukowym i religijnym ówczesnej chrześcijańskiej ekumeny. W bizantyńskiej stolicy syn bułgarskiego władcy nasiąknął kulturą grecką i umocnił swoją chrześcijańską wiarę. To w Konstantynopolu Symeon został mnichem. Doświadczenia z pobytu w mieście Konstantyna zapadły głęboko w świadomości młodego człowieka i mocno rzutowały na jego postępowanie w przyszłości, także jako bułgarskiego władcy. Właśnie temu etapowi w życiu Symeona poświęcona została recenzowana książka.

Nasza wiedza o pobycie Symeona w bizantyńskiej stolicy opiera się na dobrej sprawie na jednym przekazie źródłowym, a mianowicie na *Antapodosis* Liutpranda z Kremony¹, który w 949 r.

¹ *Liutprandi Cremonensis Opera omnia*, cura P. Chiesa, Turmholti 1998. Na temat losów i twórczości Liutpranda patrz m.in.: M. Linzel, *Studien über Liutprand von Cremona*, Berlin 1933; J.N. Sutherland, *Liutprand of Cremona. Bishop. Diplomat. Historian. Studies of the the Man and his Age*, Spoleto 1988; o konstantynopolitańskich misjach i ich reminiscencjach w twórczości Liutpranda – J. Koder, T. Weber, *Liut-*

pojawił się w Konstantynopolu jako wysłannik Berengara z Ivrei. Pobyt w mieście nad Bosforem miał pozwolić mu na zdobycie doświadczenia, które wykorzystałby w dalszej służbie dyplomatycznej. Młody dyplomata nawiązał szereg znajomości, był wdzięcznym słuchaczem i dobrym obserwatorem, co pozwoliło mu pozyskać wiele informacji, które później utrwalił we wzmiankowanym powyżej dziele *Antapodosis*. Wśród nich znalazła się wzmianka o pobycie Symeona w bizantyńskiej stolicy. Nie jest jednak pewne, czy informacje o Symeonie zasłyszał Liutprand w czasie swojego pobytu w Bizancjum w 949 r. W czasie, kiedy przebywał on w Mieście, od śmierci Symeona minęło ponad 20 lat. Groza jego najazdów na Bizancjum zapewne już wyblakła. W stosunkach między Cesarstwem a Bułgarią panował wówczas trwały pokój. Nic istotnego w ich kontekście nie wydarzyło się też w 949 r. Nie było więc specjalnego, aktualnego powodu, aby w rozmowach konstantynopolitańczyków z Liutprandem pojawił się wątek Symeona. Być może opowieść o bułgarskim władcy zasłyszał i zapisał ojciec Liutpranda, który w 927 r., a więc w roku śmierci Symeona, przebywał w Konstantynopolu, stojąc na czele poselstwa wysłanego do Romana Lekapena przez Hugona z Prowansji². Bez względu jednak, kiedy i od kogo Liutprand pozyskał informacje o Symeonie, to z pewnością były one odzwierciedleniem tego, co w Konstantynopolu opowiadano o bułgarskim władcy. Trzeba jednak pamiętać, że lapidarna wypowiedź Liutpranda nie była jedynie odtworzeniem tego, czego się o nim dowiedział, ale że została przez niego przetworzona na użytek potencjalnych czytelników. Czytamy w niej: „Mówią, że ten Symeon był *emiargon*, czyli na wpół Grekiem, ponieważ w dzieciństwie uczył się w Bizancjum retoryki Demostenesa i syllogizmów Arystotelesa. Potem, jak opowiadają, zostawiwszy studiowanie nauk, przyjął święty strój mnicha”³. Ten właśnie ustęp z dzieła Liutpranda stał się przedmiotem nader wnikliwej analizy Christo Trendafilowa. Recenzowana praca dzieli się na cztery rozdziały. W pierwszym: *Iz metodologiczka predistorija* (s. 5-9), bułgarski uczony charakteryzuje założenia metodologiczne książki, w drugim: *Liutprand i Konstantinopol* (s. 10-18), przedstawia autora źródła, jak i samo źródło, które stało się podstawą znajomości konstantynopolitańskiego etapu życia Symeona. W rozdziale III: *Car Simeon: ot akademijata do carkvata* (s. 19-49), kluczowym dla książki, uczony konfrontuje przekaz Liutpranda z Kremony z innymi źródłami, które, choć tylko pośrednio mówią o pobycie Symeona w Konstantynopolu, to pozwalają na wzbogacenie lakonicznego przekazu łacińskiego autora. Ch. Trendafilow charakteryzuje wykształcenie Symeona, powody, które nim kierowały przy przyjęciu mniszej schizmy, ustosunkowuje się do kwestii datowania tego wydarzenia, jak również dwóch innych kluczowych dat – przybycia Symeona do Konstantynopola i opuszczenia bizantyńskiej stolicy. W rozdziale IV: *Văzmezdije za basileopatora* (s. 50-56), Autor analizuje sposób ukazywania przez Liutpranda Romana Lekapena i Symeona, dwóch głównych bohaterów czegoś, co można nazwać wątkiem bizantyńskim w *Antapodosis*. Pracę uzupełniają dwa ekskursy – pierwszy: *Chronograf ot 921 g.: judejski, rimski, bălgarski ili Car-Simeonov* (s. 57-76), w którym zastanawia

prand von Cremona in Constantinopel, Vienna 1980; T. Wolińska, *Konstantynopolitańska misja Liutpranda z Kremony* (968), w: *Cesarstwo Bizantyńskie. Dzieje – religia – kultura. Studia ofiarowane Profesorowi Waldemarowi Ceranowi przez uczniów na 7-lecie Jego urodzin*, red. P. Krupczyński, M.J. Leszka, Łask-Łódź 2006, s. 201-223; eadem, *Konstantynopol i jego mieszkańcy widziani oczyma Liutpranda z Kremony*, „Vox Patrum”, 28, 2008, s. 1231-1243.

² Liutprand, *Antapodosis*, III, 24; A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London 1973, s. 93. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż ojciec Liutpranda zmarł wkrótce po powrocie z poselstwa, co może sugerować, że w grę wchodzi nie tyle zasłyszana od ojca opowieść, co jakieś zapiski, który ten po sobie zostawił, to w nich jego syn mógł ewentualnie znaleźć informacje o Symeonie.

³ Liutprand, *Antapodosis*, III, 29: *Nunc etenim Simeonem emiargon, id est semigraecum, esse aiebant, eo quod a puericia Byzantii Demostenis rhetoricem Aristotelisque silogismos didiariit. Post haec autem relictis atrium studiis, ut aiunt, conversationis sanctae habitum simpisit.*

się, z jakich tradycji literackich wyrósł powstały za czasów Symeona tzw. *Bułgarski chronograf z 921 r.*, oraz drugi: *Imperia i azbuka: car Simeon i kirilicata* (s. 77-86), gdzie podejmuje kwestię powstania cyrylicy i tego, czy można ją traktować jako instrument unifikujący w programie zbudowania przez Symeona czegoś, co badacz określa mianem „Bałkańskiego Imperium” czy też silnego państwa bizantyńskiego typu – a także przypisy (s. 87-111), wykaz skrótów (s. 112) i bibliografia (s. 113-125).

Praca Ch. Trendafilowa, choć skromna pod względem rozmiarów, niesie wiele interesujących obserwacji, które wzbogacają naszą wiedzę o Symeonie i choć z nie wszystkimi można się zgodzić, to z pewnością inspirują do dalszej dyskusji. Korzystając z prawa do zabrania głosu pozwolę sobie na kilka uwag.

Dlaczego Borys-Michał wysłał właśnie Symeona do Konstantynopola w okolicach roku 878? Ch. Trendafilow (s. 22) uważa, że dwaj starsi bracia Symeona, a mianowicie Włodzimierz i Gabriel, byli dorośli i edukację mieli już za sobą, z kolei Jakub był jeszcze zbyt młody na to, by go wysłać do stolicy Bizancjum. Jest to niewątpliwie logiczne wytłumaczenie. Problem w tym, że nie wiemy, kiedy dokładnie przyszli na świat starsi bracia Symeona. I nawet jeśli różnica wieku była między nimi duża, to dlaczego Borys nie zastosował takiego zabiegu wobec Włodzimierza i Gabriela, gdy byli w odpowiednim do tego wieku. W takiej sytuacji czynnikiem decydującym, jak sądzę, były plany ojca wobec starszych synów, a może i fakt, że Symeon po prostu wyróżniał się intelektualnymi zdolnościami i z tego też względu właśnie jego Borys wysłał do Konstantynopola, najlepszego wówczas ośrodka naukowego chrześcijańskiego świata.

Czy Symeon miał zostać głową bułgarskiego Kościoła? Ch. Trendafilow akceptuje (s. 29-31), wspierając go nowymi argumentami, dość powszechnie uznany w nauce pogląd, że przyjęcie przez Symeona mniszey schimy było krokiem na drodze do realizacji planu Borysa-Michała, który chciał, aby jego syn w przyszłości został arcybiskupem Bułgarii, a tym samym, aby najwyższa władza świecka, jak i duchowna znalazły się w rękach jednego rodu⁴. Wedle jednych uczonych Borys miał iść w tej kwestii za starotestamentowym wzorem, którego uosobieniem byli Mojżesz i Aaron⁵. Nie można również wykluczyć, co słusznie zauważa Ch. Trendafilow (s. 31), że w kwestii kumulowania władzy świeckiej i religijnej w obrębie rodu Borys mógł ewentualnie wzorować się na rodzimej tradycji pogańskiej. Spora część uczonych sądzi jednak, że bułgarski władca w tym względzie wzorował się na bizantyńskim przykładzie, gdzie funkcja patriarchy niejednokrotnie znajdowała się w rękach przedstawicieli rządzącego rodu, względnie blisko związanych z nim ludzi. Tu szczególnie instruktynym *exemplum* miał być Stefan, syn Bazylego I, przygotowywany do objęcia patriarchalnego stolca. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że przedstawiona powyżej koncepcja jest jedynie konstrukcją logiczną nie opartą na podstawach źródłowych. O tym, że Borysowi nie przyświecała taka idea, może świadczyć fakt, iż po powrocie Symeona do Bułgarii nie podjął żadnych kroków, by ją zrealizować. Na co miałyby czekać? Warto przypomnieć, że w 889 r. zrezygnował z rządów i przekazał je Rasate-Włodzimierzowi. Czy nie była do odpowiednia chwila do wyniesienia Symeona do arcybiskupiego tronu, choć zapewne był on wówczas zajęty⁶. Borys-Michał mógł się i w tym względzie wzorować na bizantyńskim przykładzie. W tym kontekście nader instruktynym był los Focjusza, który w roku 886 po raz wtóry został usunięty z patriarchalnego tronu tuż po śmierci

⁴ Tak np. S. Runciman, *The History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, s. 137; J.V.A. Fine jun., *Early Medieval Balkans: a Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983, s. 132; I. Božilov, *Car Simeon Veliki (893-927): zlatnijat vek na Srednovekovna Bălgarija*, Sofija 1983, s. 36.

⁵ I. Božilov, op.cit., s. 36.

⁶ Ówczesnym arcybiskupem Bułgarii w II połowie lat osiemdziesiątych był zapewne Józef-Stefan – T. Wasilewski, op.cit., s. 150-151.

Bazylego I przez jego następcę Leona VI⁷. Przy braku źródeł równie prawdopodobna jak powyższa wydaje się myśl, że młody człowiek, jakim był Symeon w czasie pobytu w Konstantynopolu, zdecydował się na porzucenie świeckiego trybu życia z pobudek duchowych, choć zapewne i w takim przypadku musiałyby to być uzgodnione z ojcem.

Kwestia daty opuszczenia Konstantynopola. Tak jak nie wiadomo, kiedy dokładnie syn Borysa-Michała pojawił się w bizantyńskiej stolicy, tak i nie ma jasności co do datowania jego powrotu do ojczyzny. Najczęściej wskazuje się na rok 886 lub 887 i pogląd ten akceptuje Ch. Trendafilov (s. 34-35)⁸. Fakt ten wiąże się z wyjazdem do Bułgarii wykupionych z niewoli uczniów Konstantyna i Metodego⁹. Z przekazu *Pierwszego żywotu Nauma*, który w tym kontekście jest wykorzystywany, można wnosić, że opuścili oni Konstantynopol albo jeszcze za życia cesarza Bazylego I, a więc przed 29 sierpnia tegoż 886 r. albo krótko potem¹⁰. Argumentem Ch. Trendafilowa (s. 34) wzmacniającym tezę, że Symeon powrócił do Pliski wraz z uczniami Konstantyna i Metodego ma być fakt, iż w liście Focjusza¹¹ (napisanym po śmierci Bazylego I, a przed utratą przez tego pierwszego godności patriarszej (grudzień 886), nie wspomina o Symeonie. Dlaczego miały Focjusz pisać o Symeonie, tego jednak bułgarski uczyony nie wskazuje. Nie jest moim celem zanegowanie możliwości powrotu Symeona wraz z uczniami Konstantyna i Metodego, a jedynie wskazanie, że konstrukcja ta jest czysto hipotetyczna.

Kwestia ośrodka monastycznego, w którym osiadł Symeon po powrocie z Konstantynopola. Źródła, a raczej ich brak, nie pozwalają na określenie monasteru, w jakim osiadł Symeon, gdy wrócił do Bułgarii. Być może był to arcybiskupi klasztor przy Wielkiej Bazylice w Plisce, w którym znajdowało się skryptorium i szkoła. Do roku 886 w monasterze przeważali mnisi greccy. Sytuację zmieniło pojawienie się uczniów Konstantyna i Metodego, zarówno tych, którzy przybyli bezpośrednio z Moraw, jak i tych, którzy dotarli tutaj *via* Wenecja i Konstantynopol. Spośród nich najistotniejszą rolę odgrywali początkowo Klemens i Naum. Oprócz uczniów Apostołów Słowian zaczęli pracować tu intelektualści miejscowego pochodzenia, wśród których, jak się wydaje, znajdował się Doks, brat Borysa-Michała i być może Gabriel, brat Symeona. Tu już w początkach roku 887 powstały pierwsze dzieła hymnograficzne Klemensa i Konstantyna Presławskiego¹². W to

⁷ Na temat okoliczności usunięcia Focjusza – S. Tougher, *The Reign of Leo VI (886-912). Politics and People*, Leiden-New York-Köln 1997, s. 73 i n.

⁸ Np. V. Zlatarski, *Istorija na Bălgarskata dăržava prez srednite vekove*, t. I: *Părvo Bălgarsko Carstvo*, cz. 2: *Ot slavianizacijata na dăržavata do padaneto na Părvo Carstvo*, Sofija 1927, s. 280 (886 lub 887); I. Božilov, op.cit., s. 36.

⁹ *Pierwszy żywot św. Nauma* – J. Ivanov, *Bălgarski starini iz Macedonija*, Sofija 1970, s. 306: „[...] opowiedział o nich cesarzowi Bazylemu. Ten, potwierdziwszy ich kapłaństwo, przywrócił uprzednio piastowaną przez nich godność prezbiterów i diakonów, i dał [im] utrzymanie. Żaden [z nich] w niewoli nie umarł, lecz [jedni], pod opieką cesarzy, w Mieście Konstantyna, inni zaś – udawszy się do Ziemi Bułgarskiej [wyróżnienie moje M.J.L.] – otoczeni szacunkiem (Anonim, *Pierwszy słowiański żywot Świętego Nauma* [tłum. M. Skowronek], w: *Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu świętych Mężów*, oprac. M. Skowronek, G. Minczew, Kraków 2010, s. 83). Na temat tego wydarzenia – T. Wasilewski, *Bizancjum i Słowianie w IX wieku. Studia z dziejów stosunków politycznych i kulturalnych*, Warszawa 1972, s. 161-162 (datuje je na ok. 887 r.).

¹⁰ Trzeba jednak zauważyć, że cytowany w poprzednim przypisie fragment źródłowy można również interpretować w ten sposób, że wykupieni z niewoli uczniowie Konstantyna i Metodego udali się do Bułgarii już za panowania Leona VI Filozofa i Aleksandra. Świadczyć może o tym fakt użycia w zdaniu liczby mnogiej – ‘cesarze’, gdy zaś w zdaniu poprzednim wyraźnie wskazuje się na samego Bazylego.

¹¹ *Grăcki izvori na bălgarskata istorija*, t. IV, Sofija 1961, s. 104-106.

¹² Na temat tego monasteru – P. Georgiev, S. Vitaljanov, *Archiepiskopijata – manastir v Pliska*, Sofija 2001; B. Nikolova, *Monašestvo, manastiri i manastirski život v srednovekovna Bălgarija*, t. I, Sofija 2010, s. 13-40.

intelektualne środowisko być może trafił również Symeon. Istnieje także hipoteza, według której Symeon mógł osiąść w innym rozwijającym się wówczas nader dynamicznie ośrodku monastycznym. Chodzi mianowicie o kompleks klasztorny pod wezwaniem św. Bogurodzicy w pobliżu wsi Rawna. Znajdował się on stosunkowo niedaleko Pliski (25 km na południowy wschód). Jego pozostałości zostały odkryte w 1978 r. W czasie badań archeologicznych znaleziono tutaj ok. 280 napisów w różnych językach: greckim (zdarzają się napisy grecko-słowiańskie), łacińskim, słowiańskim (w gładolicy i cyrylicy), protobułgarskim. Wiadomo, że istniało tu skrytorium i didaskalion. Świadczy to o funkcjonowaniu w Rawnie prężnego i różnorodnego pod względem etnicznym środowiska intelektualnego. Uważa się, że kompleks rawneński, znajdujący się tak blisko centrum bułgarskiego państwa, był pod opieką Borysa-Michała, który zapewne powołał go również do życia¹³. Nie można wykluczyć, że, jak wspomniano powyżej, w tym ośrodku życia monastycznego, literackiego i edukacyjnego przebywał po swoim powrocie do kraju Symeon. Christo Trendafilov (s. 37-38) proponuje w tej kwestii kompromisowe rozwiązanie. Uznaje za możliwe przemieszczanie się Symeona z jednego do drugiego monasteru. Pełniłby on w ten sposób rolę organizatora, czy też swego rodzaju koordynatora życia duchowego, naukowego i pedagogicznego tych monasterów. Jest to niewątpliwie kusząca hipoteza, ale trzeba wyraźnie stwierdzić – zawieszona w próżni źródłowej i budowana na założeniu, że Symeon aktywnie i świadomie działał na rzecz rozwoju kultury słowiańskiej, realizując jakiś szerzej zakrojony plan zapewne wykreślony przez Borysa.

Tych kilka uwag, które głównie sprowadzają się do postulatu większej ostrożności w budowaniu hipotez naukowych, nie umniejsza wartości książki, która z pewnością zasługuje na zainteresowanie i szerszą dyskusję. Wyszła ona spod pióra badacza, który niejednokrotnie w swojej naukowej twórczości zabierał w sposób oryginalny głos w kwestiach dotyczących Symeona¹⁴ i tak jest w tym przypadku. Z pewnością jest to również praca istotna w kontekście badań nad twórczością Liutpranda z Kremony.

Mirosław J. Leszka

¹³ P. Georgiev, *Istorijata na Ravnenskija manastir*, „Epochi”, 1, 2003. 2, s. 57-68; K. Popkonstantinov, *Ravnenski manastir*, w: *Kirilo-Metodievska enciklopedia v četiri toma*, t. III, Sofija 2003, s. 423-428; B. Nikola, *op.cit.*, s. 188-255.

¹⁴ Gwoli przykładu: *Starobălgarskijat vladetel Kato pisatel (Antično-vizantijski obrazci i nacionalna realizacija)*, „Literaturna misla”, 33, 1989, 4, s. 67-81; *Detronacijata na Vladimir-Rasate v plana na formata*, w: *Literatura i kultura*, Sofija 1992, s. 84-93; *Smechăt na car Simeon*, „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae”, 52, 2007, s. 421-424.

